

Мінерва

Леонід Мосендз

С. Х-ві

Ще того весняного вечора, року Божого 1750, з'їжджаючи в почоті полковника Вишневського з закарпатського нагір'я до Угорської рівнини та побачивши далеко на обрії Токайську гору, — відчув нараз Григорій Савич Сковорода, що він у Токаї довго не затримається.

Вдивляючись здаля в трикутник злиття Ляториці й Бодриги, де в серпанку передвечірньої імли маячіло місто, пригадав собі Григорій Савич, що це почуття тимчасовості було охопило його вперше перед багатьма роками. Це було такого ж весняного вечора, коли він, натхненний жадобою знання юнак, ступив із тремтінням серця на зелене подвір'я Київської Академії, від якої очікував, що ось-ось одімкне йому всі двері від скарбниці знань і чеснот. Але нічого з тих надій не справдилося, і мав рацію таємничий голос, коли шепотів йому тої хвилини: "Не тут, не тут..."

Цей же самий голос торкнувся знов душі за два роки пізніше, коли, покинувши Академію, подався він до "Північної Пальміри" — Петербургу і з-під повсті кібітки побачив, мов тую острогу, гострий шпиль адміралтейства. Той голос дуже вразив його. Бо ж він з такою радістю залишав був осоружні стіни Академії та подався в широкий світ. Ні, передчуття таки мало правду, бо швидко переконався придворний співак, що не серед петербурзької імли, не під зеленкуватого синім небом півночі, не в ласці чужої цариці й відчуженого гетьмана знаходиться тая життєва вісь, якої так палко прагне його душа.

І ось він назад повернувся до Академії, ще раз чув той сам голос остороги, щоб по-друге покинути свою "Альма матер" і податися нарешті до чужих земель. Приймаючи пропозицію полковника Вишневського їхати як перекладчик з царською місією за кордон, — чекав з тривогою Сковорода, що ось-ось озветься в нім знов знаний внутрішній голос і нагадав своє осторожливє: "Не тут, не тут!..." Але нічого не сталося й він з радістю вирушив у далеку путь.

Одразу, на перших кроках по тих землях Священного Римського Цісарства, через які йшов шлях місії, очікував Сковорода, що побачить новий, інший світ, радісніший, ніж у себе вдома на Україні або й на Московщині, де "багатому кланяються, а бідного зневажають, неуків дають нагороду, а вислуга годується жебрацтвом, розпуста пеститься на м'яких перинах, а невинність томиться за ґратами".

Та ніякої особливої різниці між чужиною й батьківщиною не помітив одразу Григорій Савич. На перший погляд, йому навіть здалося, що тая чужина і бідніша, й сумніша, ніж його Україна. А сталося так тому, що дорога місії йшла через Червлену Русь, захопила глухий кут Польщі, а після пішла серед буйної природи забутої Богом і

людьми Угорської Русі.

Але своє розчарування він ще скривав. Європа — велика, й серед багатьох королівств і народів знайде таки він можливість пізнати мудрість, справедливість, всі чесноти життя, що роблять людей достатними, щасливими та розганяють темряву, гноблення й визиск... Не озивався й голос остороги, ніби підтримуючи надію, що все бажане знайде він за цими кордонами, які так давно прагнув переступити. Тому й радісно виїхав Сковорода до Токаю, але коли той голос озвався знов, — то видалося йому місто чужим і байдужим.

Та день за днем утікав од приїзду до Токаю, а Григорій Савич потрохи втягувався в свої обов'язки. Бо не так дяківські повинності при старій Токайській церкві, як її цісарська влада передала для вжитку місії, як перекладчицька праця відбирали від нього багато часу та уваги й не лишали місця для інших думок.

Місія Вишневського була вислана за кордон для закупна вина для царського двору й православних церков, а також, щоб узяти в оренду російського уряду кілька славних токайських винниць. Це вимагало від Вишневського багато турбот, розмов, оглядин, торгів, умовлювань і відвідин, при яких товмачем завжди мусив бути Сковорода. Бо зі своїм знанням лише французької та московської мови, почував себе Вишневський цілком безпорадним серед того многоязичного Вавилону, яким видався малий Токай навіть і поліглотові Сковороді.

Стало чимось звичайним, що одної й тієї ж години мусив часом Григорій Савич перекладати й галасливий потік слів токайського жида, в устах якого знайома німецька мова здавалася чудернацькою плутаниною й кучеряві латинські періоди освіченого угорського шляхтича, й віденський діалект присланого до місії з Відня урядовця. Доводилося часом зібрати й розгублені знання й старої гебрайщини, але найчастіше доводилося перекладати з тої, йому здавалось мішанини слов'янських і угорської мов, серед якої пізнавав він усі первні всіх слов'янських мов, але свого "язика малоросійського" найбільше.

З Вишневським довелося об'їхати Сковороді цілий довколишній край, подивляючи славне Токайське винарство, оглядаючи орендовані винниці та приглядаючись до людей, звичаїв і природи Токайської околиці. Опинившись за містом, брудним і по-жидівськи метушливим, переносився враз Григорій Савич у свої рідні Чорнухи на Лохвиччині. Тая ж жарка блакить літнього неба здіймалася над Токайськими винницями, як і над ланами Полтавщини, білі русинські хати здавалися перенесеними сюди з його рідних Чорнух, так само майоріли золоті соняшники й маячили на обрії довгі журавлі криниць та розмірно коливалися в ярмах зустрічних возів круторогі угорські воли. І посполитий люд околиці був усім, усіма проявами свого життя той самий, що й на Україні. Він лише під угорськими магнатами зазнавав й обман і презирство, зневагу й визиск, все тее, що, відчував Сковорода, зазнає швидко і його батьківщина в недалекій уже панщині.

Як поступало літо, жарке й промінисте, зменшувалося Сковороді роботи. Праці по винницях були скінчені, церковні служби раз на тиждень не вимагали багато турбот. І

тепер Токай почав здаватися йому остаточно чужим і знов потягло його до широкого світа.

Від недоученого клирика, що був токайським міським писарем, довідався нещодавно Сковорода про славне задунайське місто Тирнавія, або Трнава. Має бо це місто пребагато гарних костелів, по них чудотворні образи, жиє в нім багато вчених богословів і філософів. Та ще більше відоме воно своїм університетом, що його перед століттям заснував славний Петро Пазмань і дав у введення езуїтам.

Але ані костели й чудеса, ані чесноти езуїтського ордену й слава "слов'янського Риму", як іноді, натхненний старим токайським, називав Трнаву писар, — не цікавили Сковороду. В іншій формі й іншій обрядності знав це все Григорій Савич вдома. Вельми цікавив його лише університет. У церковному архіві знайшов він і стару, безліч разів дерту і знов ліплену мапу Угорщини, оздоблену красним, кучерявим написом: "Спеціаліс Маппа Географіка". На ній у куточку причаївся й чотирикутник з написом Тирнавія. Григорій Савич повісив мапу на стіну й усе частіше почав придивлятися до неї, міряючи віддаль від Токаю до Трнави... Але все не міг відважитися.

Аж одного вечора, коли по південному швидко спадав смерк на затихлу околицю, узяв Сковорода, виграючи на своїй нерозлучній сопілці, один давно вже забутий акорд. Щось у тих нутах було такого, що враз розбудило в нім усі надії, які покладав він колись на за кордон... І Григорій Савич усвідомив собі, що в Токаї нема вже чого йому робити, нема чому вчитися, нема чого сподіватися... І того ж таки вечора просив він Вишневського, щоб відпустив його з Токаю, навіть зовсім звільнив від служби.

Усіма спокусами вмовлювань і обіцянок намагався полковник затримати Сковороду. Нічого не помагало. Хоч офіційно й був Григорій Савич лише дяком при місії, але всі вважали його положення за щось тимчасове й невідповідне для такої вченої людини. Вишневському навіть і до голови не прийшло, що він може затримати свого дяка силою.

А на другий день нашвидку попрощав Сковорода всіх своїх знайомих, поспішаючи, ніби боючись, що запізниться з відходом і щось важливого стратить. Лише довше побалакав з писарем, напослед розпитуючи його про Трнаву, університет, професорів, спудеїв і старанно занотовуючи все потрібне. Писар теж намагався затримати його. Він висував навіть такий, на його погляд, важливий аргумент, як те, що Сковорода не бачив ще славного празника винозбору, що відбувається під осінь у близькій до Токаю Маді. Свята, на яке, крім безлічі посполитого люду з околиці, приїзять графи, князі й високі достойники навіть зі столичного Прешпорка... Все було марне...

Склавши в свою тайстру трохи білля, кілька книжок, зароблені гроші та засунувши за пояс нерозлучну сопілку, вирушив Григорій Савич з Токаю по своєму давньому звичаю "пер педес апостольорум", це значить пішака. Через Будапешт, Остригом, Паркань, Комарно прямував він до Трнави.

Дорога була радісна, як була взагалі для Сковороди радісною кожна мандрівка зі своєю зміною обріїв і новотою думок. А тут ще була й природа, ціла околиця, так подібна до рідної, був безпосередній зв'язок з посполитим людом, але найбільше те

невідоме, що манило його вперед. І все це робило цю мандрівку найцікавішою з промандрованих досі.

Не зменшила тієї радості й Трнава. Місто випадало, як розкішний сад на тлі недалекого передгір'я, а всередині було навіть чистіше, ніж він сподівався, бо, незважаючи на велику кількість костелів, це ж було місто переважно жидівське. І на нім бачив Сковорода, що не помилявся, думаючи про цілу країну: "Село слов'янське, місто жидівське, уряд німецький, а пан угорський".

Та прийняття його в університетських колах було гарне й навіть сердечне. Такого він зовсім не сподівався. Правда, отці каноники й пралати університетської колегії спочатку з подивом і недовір'ям придивлялися до неблизкучого зовнішністю чужинця, але досить бувало перших хвилин розмови, як недовір'я уступало місця подиву, а подив пошані до цієї людини, що мала таку блискучу ерудицію та заворожуюче поведження. А проте цей чужинець з далекої землі бажав лише одного: повчитися в славному університеті, доповнити свої знання, що він їх знав ще "скудними".

У зазнайомлюваннях, відвідинах, диспутах швидко утівав час і, зголоднівши в Токаї за "пищею духовною", радісно почував себе Сковорода серед ученого оточення. Вже почали Сковороді закидати, що тільки стати б йому магістром, а тоді й натривало він може зв'язати своє життя з університетом, Трнавою і цісарською землею. Розумним отцям езуїтам хотілося б мати при університеті цього вченого схизматика як засіб принади до своєї школи й некатоліків, як пропаганду серед східної схизми.

Байдужий до зовнішньої обрядовості, не цікавився Сковорода високою політикою воюючої церкви й ніколи не протестував проти цих прихильних натяків, та нарешті з радістю прийняв своє зарахування до студентського конвікту. Треба було лише ректорової згоди, але ректор, виїхавши до Прешпорку, не повертався довго до Трнави та давав знати, що затримається в Прешпорку довший час. Щоб самому вирішити свою справу й заразом побачити столичне місто, вирушив Сковорода до Прешпорку.

Осінь була вже в повні розвою й цілком захопила Сковороду. Такої барвистої феєрії осінніх барв він у себе вдома не бачив. Ніколи, здавалося, й повітря не досягало там тої прозорості, яку спостерігав він у той день над гребенем близьких гір, коли здаля-здалека вгледів лісисті відроги, під якими лежало столичне місто Угорщини — Прешпорк.

І ось нарешті з горба Трнавського шляху виблиснув перед Сковородою сріблястою сіттю своїх рукавів многоводний Дунай, велична будова королівського замку вип'ялася над Прешпорком у всій своїй могутності, потім потяглися назустріч низькі дома передмістя, такого подібного на Київський Подол, далі горбатий брук півсутінком вечора вкритої угорської вулиці й нарешті похмура Михальська брама...

А ще через півгодини рекомендаційний лист і плинна латина з'єднали Григорію Савичеві найщиріше прийняття в господі отця каноника, якого він знайшов по вказівкам з Трнави серед тої плутанини вуличок і переходів, що роїлися довкола кафедрального костела.

Від приватного господаря довідався також Сковорода, що ректора він може

побачити завтра рано на відправі в кафедралі. Й як тільки він почув це та глянув через вікно на осяяну місячним сяєвом масу цього собору, що заслонював собою пів-овиду, як тільки усвідомив, що завтра рішиться його доля — хвиля радісного піднесення охопила його й уже не залишала цілий вечір.

Коли господар відвів його нарешті до комірки під стріхою, побажав доброї ночі й вийшов з попередженням про небезпеку пожежі, то Григорій Савич, незважаючи на втому, не ліг відразу. Він загасив лойову свічку, розчинив дрібно рямоване вікно й вихилився на двір.

Під потоками місячного сяєва гонтові дахи будинків здавалися вкритими сріблястою лускою, велетенська тінь соборної вежі простяглася аж попід замок, деє далеко за мурами міста, калатав у било вартовий, але від сухого коцання дерева об дерево врочиста тиша осінньої ночі видавалася ще тихішою... І Сковорода мимоволі захопився цим миротворчим настроєм.

Ось нарешті привів він корабель своєї душі до пристані. Ректорова згода — це ж тільки формальність і через пару день буде у спокійно-мудрому колобігу університетського життя. Так буде добре. Куди бо він не кидався досі, а все повертав до науки, до збирання знань, все надила його до себе лише одна мудрість — Мінерва. То ж власне й з Академії одійшов він лише тому, що нічим уже не міг у ній задовольнити свою жадобу. І до Петербургу манило його ніщо іншого, як тая ж владна Мінерва. Вона ж вказала йому й шлях за кордон, аж до далекої Трнави (чи хто в Чорнухах чув про неї?)... Тут і залишитися?... Далеко від батьківщини?... Служить чужині?... А чому ж і ні... Чого шукати?... Усюди однакові люди!... Усюди!...

Так легко дихати чистим повітрям осінньої ночі, так радісно й мирно на серці, що здається ступив би на сріблясту дорогу, яку місячне сяйво розстелило по дунайських хвилях, і пішов би, помандрував у королівство мудрої Мінерви...

Він відвернувся від вікна, щоб іти на постіль і нараз мов закам'янів. Так ясно, як ще ніколи перед тим, зазвучав у його свідомості знаний від-давна голос. Ясно, як ніколи раніше, почув Сковорода осторожливе: "Не тут, не тут!..." Непереможне почуття тимчасовості знеслося на нього, як тихий морок і витиснуло всі думки, всі почуття, всі настрої, щоб ясніше чути було таємничий голос таємничої остороги...

Сковорода прикрив рукою очі, ніби заслонюючи їх від якогось осліплюючого сяєва, постояв ще хвилику, потім повільно роздягся й схилювався біля постелі, як дитина, що повільно проказує молитви. Почуття тимчасовості вже проминуло, але цілком вже інші думки запанували над немов освітленим мозком. Ось сьогодні лише, тут, у цісарській землі, починає розуміти він нарешті, чий то був голос, навіщо попереджував його й куди кликав...

То не туга за Мінервою — мудрістю гнала його з місця на місце. То сама його душа Мінерва, сповнена вкрай назбираними скарбами, тягла його роздати їх по тій землі, з якої вона вийшла. Відплатити їй за радість вечорів, гармонію співу, насолоду пізнання, шукання правди...

О, він знає тепер, що ця відплата мусить відбутися не тут, в цісарському місті, за

мурами колегії... Не діалектикою Академій і не розмножуванням мудрості шкільних лав. Ні, повернутися додому, до "рідної тітки" (так іноді жартуючи, прозивав він Україну), проходити знов тими рідними ланами, яким так бракує радості й ласки, знання й розваги, задоволення й щастя... Усе, що назбирала душа по мандрівках, віддати цій землі, вхопити її кігтями мудрого Мінервиного птаха і до кожної ранки вкапнути свою краплину мудрості й любові...

О ве́ди ж мене, душе́ моя, Мінерво вірна!... Ге́ніє мій непоборний!...

Міська брама Прешпорська ще була замкнена й Григорій Савич мусів чекати встановленої для відмикання години. Того ранку він був першим, що переїздив дунайським паровозом на другий бік...

Сходило ясно-холодне жовтневе сонце, а Сковорода, прямуючи через міські луки, до віденської дороги, здавалося, йшов йому назустріч...